

Селскостопанско развитие и политика за периода 1989-2010 г.

Доц. д-р РУМЕН ПОПОВ
Институт по аграрна икономика - София
E-mail: rgrpopov@yahoo.com

Резюме: Целта на статията е на основата на характеристика на цялостното икономическо развитие на страната да се анализират процесите в селското стопанство от гледна точка на мястото му в националната икономика и на провежданата секторна политика като един от важните изходни пунктове за определяне на бъдещите приоритети за развитие в тази област. За периода дялът на селското стопанство, горите, лова и риболова в БДС намалява до 5,3%, като в същото време запазва висок дял в заетостта – 20,3%. Въпреки това, селското стопанство остава важен сектор на националната икономика, особено като се отчете приносът му към заетостта и доходите в кризисните години. В допълнение - стопанската дейност в сектора е все още в основата на икономиката на селските райони и е от ключово значение за запазването на естествените ресурси и природната среда. В началото на периода – до 1997 г., въпреки непоследователната секторна политика, са създадени предпоставките за селскостопанско производство, основано на частна собственост върху земята и другите активи. Икономическите мерки се характеризират с превалирането на краткосрочни цели, свързани с гарантирането на достъпа на населението до хранителни продукти чрез потискането на цените. Хаотичната ценова и външнотърговска политика намали интереса към земеделието и задълбочи упадъка на производството.

След 1997 г. макроикономическата стабилизация, пълната либерализация на цените и последователната външнотърговска политика подобряват условията за развитие на земеделието. Институционалното развитие и реализацията на САПАРД позволиха постепенното интегриране на българското земеделие в това на ЕС. В условията на кризисни явления, след 2008 г. земеделието се оказва стабилизиращ

фактор за българската икономика. На сегашния етап селскостопанската политика на страната е изправена пред ново предизвикателство – да реализира земеделския потенциал на страната в интерес както на производителите, така и на потребителите.

Ключови думи: икономическо и селскостопанско развитие, селскостопанска политика

Увод

За българското земеделие периодът 1989-2010 г. е период на дълбоки промени – както в икономическата основа на производството, така и в следваната политика. Целта на статията е на фона на икономическото развитие на страната да се анализират процесите в селското стопанство от гледна точка на мястото му в националната икономика и на провежданата секторна политика като един от важните изходни пунктове за определяне на бъдещите приоритети за развитие в тази област.

1. Българската икономика и земеделие - 1989-1997 г.

1.1. Макроикономическа ситуация

Политическите събития в България през 1989 г. дадоха старта на дълбоки промени в българското общество. Те засегнаха всички сфери на обществения живот, включително икономиката на страната и земеделието като един от важните й сектори. Самите промени бяха предизвикани преди всичко от кризата на плановата икономика, като за страната последиците бяха още по-тежки поради силната обвързаност на българската икономика с тези на другите социалистически страни. Крахът на СИВ и разпадането на СССР нанесоха силен удар върху традиционните икономически връзки на страната. Това важи още по-голяма сила за земеделието, което бе изградено като експортно ориентирано за гарантираните (в значителна степен) пазари на страните от СИВ. Върху икономиката на страната силно влияние оказва и кризата в други сектори на обществения живот. За периода 1989-1997 г. (табл. 1) населението на страната, главно поради емиграцията, но също така поради намаления естествен прираст, намалено от 8 789 000 души на 8 105 000 - или със 7,78%. БВП (брутен вътреш-

шен продукт) на човек от населението намалява от 834,84 \$ през 1989 г. на 634,4 \$ през 1997 г. - или с 24,01%. За всичките години от периода (с изключение на 1995 г.) икономическият растеж е отрицателен, като стойностите варират от 0,5% през 1989 г., до 11,6% през 1993 г. Кумулативният спад за 1989-1997 г. е 46,3%, т.е. само за 8 години БВП на страната се е свил почти наполовина. През този период настъпват и съществени промени в структурата на българската икономика – делът на индустрията намалява от 69,5% на 26,7%, докато този на услугите нараства многократно – от 12,3 на 44,4%. Противно на световните тенденции нараства и делът на земеделието, горите, лова и риболова – от 10,1% до 18,8%. Това се дължи не на някакво положително развитие в първичния сектор, а на изключителната криза на индустрията и строителството. Освен това част от освободената работна сила от преработвателния сектор се прехвърли в селското

стопанство, с цел производство за собствена консумация и допълване на доходите, особено след реституцията на поземлената собственост. Дълбоката криза на българската икономика предизвика бързо и значително нарастване на дела на безработните в страната – от почти нулево ниво през 1989 г. до 14% през 1997 г.

Структурните неравновесия в икономиката и следваната икономическа политика доведоха до високи нива на инфлация, особено през 1991 г. - вследствие премахването на контрола върху цените, и през 1997 г. - в резултат на краха на държавните предприятия и банковата система. Естествено икономическата криза предизвика намаляване на жизненото равнище, за което косвено може да се съди по увеличаването на дела на разходите за храна, напитки и тютюн – от 36,7% през 1989 г., на 57,7% през 1997 г. в общите разходи на семействата (всички данни са от табл. 1).

Таблица 1. Макроикономически показатели на България, 1989-1997 г.

Table 1. Macroeconomic indicators of Bulgaria, 1989-1997

Показатели Indicators	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Обща площ, км ² Total area km ²	110994	110994	110994	110994	110994	110994	110994	110994	110994
Население, хил. бр. Population, thousand numbers	8789	8718	8639	8553	8463	8377	8297	8225	8162
БВП (по текущи цени), млн. \$ GDP (current prices), \$ million	46770	20621	2020	8200	4450	7824	13106	9901	10366
БВП/на глава, \$ GDP/capita, \$	834,8	801,0	753,8	721,0	665,1	667,8	683,8	652,0	634,4
БВП (PPP)/на глава, \$ GDP (PPP)/capita, \$	7337,4	6983,3	6512,2	6166,6	5628,9	5594,2	5673,5	5362,6	5178,2
Икономически растеж (промяна в БВП), % Economic Growth, %	-0,5	-9,1	-10,8	-8,4	-11,6	-3,7	-1,6	-8,0	-5,8
Безработица, % Unemployment, %	0,025	2,9	6,8	13,2	15,8	14,1	11,4	11,0	14,0
Инфлация (средногодишна), % Inflation (annual average), %	6,4	23,9	333,5	82,0	72,8	96,0	62,1	123,0	1061,2
Дял на храните, напитките и тютюна в общите разходи на домакинството, % Share of food, beverages and tobacco in total household expenditure, %	36,7	41,8	53,5	47,6	47,2	49,4	50,3	52,1	57,7

Източник: НСИ, CIA World Fact book (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>)

Source: NSI, CIA World Fact book (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>)

1.2. Селскостопанско развитие и политика

1.2.1. Място в икономиката на страната

Важното значение на селското стопанство за националната икономика е изложено в табл. 2. За годините 1989-1997 земеделието запазва и дори увеличава в значителна степен дела си в БВП на страната - от 11,2% през първата, до 23,4% през последната година. В още по-голяма степен това важи за заетостта – от 17,8% на 23,7% през последната за периода 1997 г. В същото време Брутна селскостопанска продукция (БСП) през 1997 г. е на ниво от 76,6% от това през 1989 г., което разкрива, че нарастването на относителния дял в БВП се дължи не на позитивно развитие в сектора, а на още по-силната криза в индустрията. Още през този период е налице ясна тенденция на намаление на относителния дял на животновъдството в БСП, което се дължи както на по-слабата конкурентоспособност на подсектора в условията на постепенна либерализация на външнотърговския режим, така и на намалението на доходите на потребителите.

1.2.2. Модел на земеделие преди началото на реформите

Анализът на аграрната политика на България след 1989 г. изисква на първо място яснота по въпроса за изходната точка, т.е. за характеристиките на земеделието в края на 80-те години и причините за дълбоките промени в сектора.

За продължителен период от най-новата история на България основа на нейното земеделие бяха ТКЗС и т.н. лични стопанства. Те се допъл-

ваха взаимно (при своеобразна специализация) и функционираха сравнително успешно. Индексът на общата продукция на селското стопанство през 1989 г. на база 1939 г. е 265,2¹. Заложените обаче в самия модел на земеделие на държавен социализъм вътрешни слабости бързо се проявиха. През втората половина на 80-те години стана ясно, че селското стопанство постепенно навлиза в криза (по-подробно в „Проблеми на реформата в българското земеделие”, в „Икономически аспекти на аграрната реформа в България”)².

Икономическата основа на модела на селското стопанство след 1956 г. е одържавяването на собствеността върху земята и капитала. Икономическата среда е хомогенизирана и се състои от еднотипни и близки по размер стопански единици. Структурата и методите на производство и управление са унифицирани. Пазарните отношения са свити и формализирани, което всъщност отразява обезличаването на стопанските звена като самостоятелни стопански субекти. Тоталното одържавяване на собствеността и липсата на автономност лишават селското стопанство от източник за саморазвитие. Освен това обективният анализ изисква да се отчете, че ТКЗС създадоха условия за концентрация и мобилност на ресурсите и отгук за стабилно повишаване на производството. Едрите стопанства позволиха да се увеличи обработваемата земя, бързо да навлязат механизацията, новите технологии и др. Трябва да се отбележи обаче, че през подобни измене-

¹ Стат. год. на България, 1990, с. 223.

² ИИСС, (1991). Икономически аспекти на аграрната реформа в България, с. 103-116.

Таблица 2. Дял на селското стопанство в БВП и заетостта; структура на БСП

Table 2. Share of agriculture in GDP and employment; Structure of GAP

Показатели/Indicators	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Дял на селското стопанство, % Share of agriculture, %									
- в БВП/in GDP	11,2	13,9	15,4	11,6	9,9	11,0	14,8	14,2	23,4
- в заетостта/in employment	17,8	17,5	19,5	21,2	22,1	23,2	23,9	22,8	23,7
Дял на растениевъдството и животновъдството в обема на Брутна селскостопанска продукция, % Share of crop and animal production in the volume of gross agricultural produce, %									
- Растениевъдство/Crop	49,7	49,3	56,0	47,1	48,0	49,2	46,9	52,7	54,5
- Животновъдство/Animal production	50,3	50,7	44,0	52,9	52,0	50,8	53,1	47,3	45,5

Източник: Eurostat, (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>) и собствени изчисления.

Source: Eurostat, (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>) and own calculation.

ния премина и селското стопанство на страни с фермерско земеделие. Следователно успехите на земеделието през разглеждания период не могат да се припишат единствено на едрото земеделие, напротив, по-скоро неговото създаване съвпадна с широкото навлизане на селскостопанската техника в аграрния сектор.

Вътрешните слабости на изградения модел се изразяват преди всичко в намаляването на икономическата отговорност и на мотивацията за труд, което предопределя и ниската ефективност на производството. Производствените разходи са високи, проявява се неударим стремеж за неоправдано разширяване на инвестициите, структурата на производството не е съобразена с естествените условия в страната. Развитието на селското стопанство чрез въвеждане на нова техника, торове и други, т.е. на екстензивна основа, срещна ограниченията на оскъдните натрупвания вследствие ниската рентабилност на производството. Въвличането на нови ресурси в стопански оборот заплаши равновесието между човека и природата. Високите цени на енергоносителите и кризата на външните пазари допълнително влошиха състоянието на отрасъла. В началото на 90-те години съществуващият модел на функциониране на селското стопанство изчерпа своите възможности. Политическите промени стимулираха процеса на дълбоки реформи в българското земеделие.

1.2.3. Политически приоритети в земеделието

Годишите от 1989 до 1997 г. за българското земеделие са период на дълбоки промени, но и на непоследователна секторна политика. Фундаменталната посока е създаването на селскостопанско производство, основано на частна собственост върху основния ресурс – земята, и пазарен тип отношения между икономическите агенти. През 1991 г. е приет Законът за собствеността и ползването на земеделските земи (ЗСПЗЗ), който дава нормативната основа за възстановяването на правото на собственост върху земеделската земя. Този закон е променян многократно (40 пъти до днес) и критикуван по много линии, но главно в него се търси вината за разпокъсването на собствеността върху селскостопанските земи. Следователно той е причината за краха на едрото и поради това модерно производство. Законът, поточно законотворците, наистина има за какво да

бъдат упрекувани – за дефицита на прагматичен подход, сложността на предвидения регламент и бюрократичните процедури, големите бюджетни разходи и др. Но трябва ясно да се каже, възстановяването на правото на собственост бе единственият начин да се отговори на масовите очаквания на българските граждани за възстановяване на историческите им права и следователно единствено реалистичния подход за решаване на проблема. Всички приказки за възстановяването на правото на собственост в идеални граници всъщност отразяват въжделенията за запазване на позициите на ръководния кадър в одържавените земеделски кооперации.

Въпреки завършилия процес на възстановяване правото на собственост върху основния ресурс в земеделието – земята, българското земеделие запази основната си структурна характеристика – функционирането, от една страна, на много на брой малки стопанства и, от друга - на малко на брой едри стопанства – първоначално земеделски кооперации, а след това все повече арендни стопанства. В първите години броят на малките стопанства растеше, главно поради необходимостта от допълване на доходите в условията на тежка криза и висока безработица, т.е. те играеха ролята на социален буфер. Постепенно икономическото значение на този сектор намалява – по икономически и демографски причини.

Трябва да се отбележи, че ликвидацията на новите земеделски кооперации (възникнали от пререгистрацията на ТКЗС-та) в много случаи доведе до загуба на производствен ресурс, особено в животновъдството, и разстрои селскостопанското производство, без да постигне каквото и да било по отношение реструктурирането на сектора, като по този начин задълбочи кризата. Очакванията, че административната ликвидация ще доведе до създаване на значителен сектор от фамилни пазарно ориентирани стопанства, бяха опровергани.

Създаването на пълноценни пазарни механизми в земеделието през този период е пречатствано главно от превалирането на краткосрочните цели на аграрната политика пред реализирането на дългосрочните. Първата стъпка е либерализирането на цените и търговията през 1991 г. През следващите години тази линия е следвана непоследователно, за което допринася и политическата нестабилност в страната. Ос-

новната цел на политиката е да се гарантира достъпът на населението до хранителни продукти, най-често чрез мерки, засягащи интересите на земеделските производители. Използвани са ценови ограничения (пределни и прогнозни цени, пределни норми на рентабилност и др.), експортни забрани и такси, експортни квоти и други, при това често пъти хаотично. В крайна сметка потискането на вътрешните цени намали интереса към земеделието, забави реформите и е един от факторите за бързия спад на производството на основни земеделски продукти.

През 1995 г. е приет Законът за защита на земеделските производители. Той се основава на разбирането, че поради рисковия характер на селскостопанското производство, ниската възвръщаемост на инвестициите и слабите позиции на земеделските производители в снабдяването и реализацията, секторът се нуждае от държавна подкрепа, подобна на тази в други, главно европейски, страни. Целите на закона са:

- да създаде и поддържа благоприятни икономически условия за развитие на земеделието;
- да гарантира националните продоволствени баланси.

Законът предвижда използването на субсидии с цел стимулиране на производството и експорта, подкрепа за модернизацията на сектора и на земеделието в райони с неблагоприятни условия (планински и полупланински), както и за структурно развитие – за създаване на нови стопанства. Подобно на ОСП (Общата селскостопанска политика) на ЕС е регламентирана възможност за ценова подкрепа чрез гарантирани от държавата защитни изкупни цени за девет основни земеделски продукта. Равнището на тези цени се основава на средните разходи за производство и известна рентабилност.

За трите години на своето действие ЗЗЗП е приложен единствено в частта си относно субсидиите за производство (през 1996 и 1997 г. под формата на авансови плащания за договорена за изкупуване продукция) и кредитни субсидии за одобрени инвестиционни проекти. Другите предвидени механизми останаха нереализирани, главно поради ограничените бюджетни средства.

През 1995 г., на базата на ЗЗЗП, е учреден ДФ „Земеделие”. Неговата основна цел е да подпомогне финансирането на селското стопанство.

Средствата на фонда се набират от бюджетни субсидии, приходи от приватизация, наеми на държавни земи, експортни такси от износ на земеделски продукти и др. През периода след 1995 г. фондът е финансирал предимно текущото производство, главно чрез авансови плащания за продукцията и съхранението ѝ, както и някои инвестиционни разходи.

2. Икономическо развитие и селскостопанска политика между 1997 и 2010 г.

2.1. Икономическо развитие

На пръв поглед през 1995 г. се наблюдава забавяне на темповете на намаление на БВП, но на практика структурните проблеми продължиха да се натрупват и задълбочават (табл. 1). Тежката икономическа криза през 1995-1997 г. бе в резултат на краха на държавния сектор в икономиката и на търговските банки. Въвеждането на системата на Валутен борд (обвързващ курса на националната валута към германската марка в началото и по-късно към еврото) и напредващият приватизационен процес създадоха условия за макроикономическа стабилност и устойчив икономически растеж между 1998 г. и 2003 г. Основните макроикономически показатели за периода потвърждават това твърдение.

Реалният ръст на БВП е средно 4% за периода от 1998 г. до 2003 г. (табл. 3). Инфлацията намалява значително - от над 18% до 2,3% през 2003 г. Паралелно с това делът на частните инвестиции в БВП нараства и достига 20% през 2003 г. Основният макроикономически проблем е разширяващият се текущ финансов дефицит като резултат от засилващо се вътрешно търсене (- 8,5% от БВП през 2003 г.). Безработицата се увеличава в периода 1997-2001 г. до 19,5%, но оттогава започва да намалява до 13,7% през 2003 г. (табл. 3).

Центърът на икономическата реформа в този период е приватизацията на държавните предприятия. Частната собственост става доминираща във всички сектори на икономиката. Процентът на приватизирани държавни активи достига 80 в края на 2003 г. (без инфраструктурата). Делът на частния сектор в брутната добавена стойност се повишава от 63,4% през 1997 г. до 73,3% през 2003 г. Банковият сектор става почти 100%

частен и повече от 75% чуждестранна собственост³.

Ролята на търговските банки в икономиката се засилва. Банковите кредити за нефинансови частни предприятия и домакинства се повишават от 4%, от БВП през 1998 г., до 26% - от БВП в края на 2003 г. Депозитите се удвояват от 20%, от БВП през 1998 г., до 40% - от БВП през 2003 г.⁴

Структурата на икономиката се променя значително по отношение на производството и в по-малка степен по отношение на заетостта. Делът на селскостопанския сектор в брутна добавена стойност намалява повече от 2 пъти, от 26% през 1997 г. до 11% през 2003 г. В същото време делът на промишлеността остава стабилен - между 27% и 29%, а на услугите се разширява - от 45% през 1997 г. до 61% през 2003 г. Същевременно заетостта в земеделието намалява незначително от 23,7% до 23,1% (табл. 3).

Доходът на глава от населението е значително по-нисък от средния за ЕС и неговото нарастване изостава от растежа на БВП. Средният доход на глава, изчислен като стандарт на покупателната способност (PPS), се повишава от 26% (от нивото на ЕС-25) през 1997 г. на 29% през 2003 г. Делът на храните, напитките и тютюна в общите разходи за домакинствата намалява от 57,7% през 1997 г. на 44,5% през 2003 г. (табл. 3).

Развитието на пазара на труда е отражение на реструктурирането на икономиката. Процентът на заетостта на населението в трудоспособна възраст е нисък, в сравнение с ЕС. Той спада от 54,5% - през 1997 г., до 49,7% - през 2001 г., и след това се възстановява до 52,5% - през 2003 г. Процентът на безработица също следва икономическите реформи - през 1997 г. равнището му е 14%, през 2001 г. достига до 19,5%, а през 2003 г. се връща отново на 13,7%. Структурата на безработицата е неблагоприятна - около две трети от заетите са дългосрочно безработни (табл. 3).

Икономическото развитие на България през годините 2004-2008 г. може да се определи като динамично. Реалният ръст на БВП е значително по-висок от този в повечето страни от ЕС - сред-

ногодишно 6,3%. Безработицата има стабилен спад - от 12,1% през 2004 г. до 5,6% през 2008 г. В същото време икономическият растеж се придружава от нарастване на инфлацията - от 6,1% през 2004 г. до 12% през 2008 г., най-вече в резултат на постепенното доближаване на вътрешните цени до тези в ЕС и на увеличаването на цените на енергоносителите и хранителните продукти (табл. 3). Дефицитът в търговския баланс продължава да се увеличава и достига 20,3% от БВП през 2007 г. Въпреки че е значителен, този дефицит е компенсиран, дори с излишък, от нетните чужди инвестиции. Следваната бюджетна политика позволи на страната да осъществи значителни бюджетни излишъци - 3,4% през 2007 г. и 4% през 2008 г.⁵

Икономическият растеж за периода е рекордно висок - между 6,6% през 2004 г. и 6,0% през 2008 г. Дефицитът на текущия баланс продължава да се влошава, въпреки че темповете са по-бавни. Обемът на външната търговия расте по-бързо от БВП. Коефициентът на заетостта се подобрява - от 59,7% до 62,2%. Процентът на повишаване на производителността изпреварва този на старите страни - членки, но все още е незадоволителен⁶.

През 2004-2008 г. икономическата структура продължава да се променя. Делът на услугите в добавената стойност е по-висок и достига през последната година 62,7%. Строителството показва голям растеж, като делът му достига 8,64%. Същевременно делът на промишлеността остава почти непроменен - от 22,7% на 22,0%. Единственият сектор с намаляващ дял в БВП е земеделието и горите - от 10,7% през 2004 г. на 6,9% през 2008 г. Изключителният спад в селското стопанство (БВП за третото тримесечие на 2007 г. е с 43,5% по-нисък в сравнение със същия от предишната година) подчертава силната зависимост на този сектор от климатичните условия и ниското технологично ниво на производството. Въпреки кризата, потенциалът за развитие на сектора се преценява като обещаващ. Инвестициите се стимулират от високите цени на хранителните продукти на чуждия пазар, резултат от постоянното покачване на търсенето, повишаване използването на земеделската земя за производство на биогорива и постепенното увеличаване на помощите за селското стопанство от ОСП на ЕС.

⁵ БНБ, Годишни отчети 2003-2008, <http://www.bnb.bg/ResearchAndPublications/index.htm>

⁶ НСИ, Статистически годишник на РБ 2004-2009 г.

³ БНБ, Годишни отчети 1998-2003, <http://www.bnb.bg/ResearchAndPublications/index.htm>;

Доклади на Европейската комисия относно напредъка на България в процеса на присъединяване (1998-2004 г.). <http://europe.bg/htmls>

⁴ БНБ, Годишни отчети 1998-2003, <http://www.bnb.bg/ResearchAndPublications/index.htm>

Таблица 3. Макроикономически показатели 1997-2010 г.
Table 3. Macroeconomic indicators 1997-2010

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Обща площ, км ² Total area km ²	110994	111002	111002	111002	111002	111002	111002	111002	111002	111002	111002	111002	111002	111002
Население, хил. бр. Population, thousand units	8283	8230	8191	8150	7891	7846	7801	7761	7719	7679	7640	7607	7569	7531
БВП (по текущи цени), млн. еуро GDP (current prices), mln euro	8744,8	11386,3	12163,9	13704,3	15249,6	16623,0	17766,8	19875,4	21882,3	25238,2	28898,6	34118,1	33876,3	34295,4
Дял в добавената стойност, %./ Share in value added, %:														
- Селско стопанство, гори, лов и риболов/Agriculture, forestry, hunting and fishing	26,2	18,8	15,9	13,6	13,1	11,8	11,2	10,7	9,1	7,7	6,0	6,9	4,8	5,3
- Индустрия/Industry	26,4	26,7	20,1	21,3	22,2	22,5	23,3	22,7	23,2	23,9	24,5	22	22,1	23,2
- Строителство/Construction	2,7	4,8	5,0	4,6	4,8	4,4	4,4	1,6	5,8	6,7	7,7	8,4	8,5	8,1
- Услуги/Services	44,7	49,7	59,0	60,5	59,9	61,3	61,1	65,0	61,9	61,7	61,8	62,7	64,6	63,4
БВП/на глава, еуро GDP/capita, euro	1052,1	1383,5	1485,0	1681,5	1932,5	2118,7	2277,5	2560,9	2834,9	3286,7	3782,5	4488,0	4478,6	4553,9
БВП (PPP)/на глава, еуро GDP (PPP)/capita, euro	4300	4600	4800	5300	5800	6300	6700	7300	7800	8600	9300	9800	9050	9900
Икономически растеж (промяна в БВП), % Economic Growth, %	-5,8	4,0	2,3	5,4	4,1	4,5	5,0	6,6	6,2	6,3	6,2	6,0	-5,0	0
Безработица, % Unemployment, %	14,0	14,8	16,0	16,4	19,5	18,2	13,7	12,1	10,1	9,0	6,9	5,6	6,8	8,3
Инфлация (средногодишна), % Inflation (annual average), %	5,9	18,7	2,6	10,3	7,4	5,8	2,3	6,1	6,0	7,4	7,6	12,0	2,5	2,2
Дял на храните, напитките и тютюна в общите разходи на домкинството, % Share of food, beverages and tobacco in total household expenditure, %	57,7	51,2	48,1	47,9	48,6	46,4	44,5	43,5	42,8	42,4	42,1	41,0	41,2	41,8
Дял на селското стопанство в заетостта/Share of agriculture in employment	23,7	24,7	24,3	24,4	24,1	23,9	23,1	22,3	21,4	20,4	19,6	19,4	19,8	20,3

Източник: Статистически годишник на РБ, НСИ; Eurostat, (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>) и собствени изчисления.

Source: Statistical Yearbook of Republic of Bulgaria, NSI, Eurostat, (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>) and own calculations.

В периода 2004-2008 г. делът на селското стопанство в общата заетост на страната продължава да намалява – от 22,3% през 2004 г. до 19,4% през 2008 г. Доходът на глава (стандарт на популационна способност) се увеличава значително през периода 2004-2007 г. – от 7 300 на 9 800 евро или с повече от 34%, но остава значително по-нисък от средния за ЕС – 24 800 евро, или на ниво от 39% от средното за ЕС. Делът на храните, напитките и тютюна от общите разходи на домакинството е намалял от 43,5% през 2004 г. до 41,0% през 2007 г. Промените в пазара на труда са производни от икономическото реструктуриране. Процентът на заетост на трудоспособното население достига 62,6% през 2008 г. в сравнение с 59,7% през 2007 г. (според данни на Центъра за икономическо развитие)⁷. Нивото на безработицата намалява до историческа ниска стойност – 5,6% за 2008 г. (табл. 3).

Въпреки добрите макроикономически показатели на страната, признаците на кризата започнаха да се проявяват още в края на 2008 г. Световната икономическа криза се почувства в страната с година закъснение. Особено за България бе, че кризата не засегна с най-голяма сила банковия сектор и не предизвика необходимост от спасителни финансови пакети с бюджетен или друг външен източник. Тя засегна най-напред и преди всичко реалния сектор в резултат на свиването на външните пазари и рязкото намаление на чуждите инвестиции. В резултат само за една година – 2009, БВП намаля с 5%, а през следващата 2010 г. остана на същото ниво. Най-силно ударите на кризата засягат индустрията и строителството, което подчертава силната зависимост на тези сектори от икономическата ситуация в ЕС. Известното възстановяване на икономиката на страните от ЕС през 2010 г. е в основата на повишеното търсене на важни за България външни пазари и оттук подобрената позиция на експортно ориентирани сектори и фирми. Засиленият индустриален износ позволи съкращаване на търговския дефицит. Затова допринесе и намаленият внос, вследствие спада на вътрешното търсене (с повече от 7% през 2009 г. по данни на НСИ и БНБ). Резкият спад на вътрешното потребление е резултат основно на драстичното намаляване на ПЧИ (преките чужди инвестиции). Като се има

⁷ Център за икономическо развитие, Икономиката на България, април 2009, <http://www.ced.bg/publications>

предвид, че икономическият растеж в предходните години се дължи именно на големия поток от преките чужди инвестиции, резкият спад на техния обем – от 9 млрд. евро през 2007 г. на 1,6 млрд. евро през 2010 г., това е реалният фактор, определящ настоящата икономическа ситуация в страната.

Кризата има и своите социални измерения. Процентът на безработица нараства от 5,6% през 2008 на 6,8% през 2009 г. и на 8,3% през 2010 г. През септември 2011 г. се отчита ниво на безработица от 10,5%. Според най-новите данни на НСИ нивото на физическия обем на БВП на човек от населението в България е 43% от средното за Европейския съюз, като това е най-ниският показател за 27-те страни - членки⁸.

2.2. Селскостопанска политика

Селскостопанската политика на България претърпя значителна промяна от 1997 г. Тя засегна главно нейните икономически аспекти, на първо място ценовата политика. Пълната либерализация на цените означаваше отказ от интервенционистките увлечения и стъпка към създаване на условия за действието на пазарните механизми. На второ място, външнотърговската политика престана да се използва за потискане на вътрешните цени, като в същото време тарифната система на страната е хармонизирана с тази на страните - членки на СТО (Световна търговска организация). През 1998 г. Законът за защита на земеделските производители е заменен със Закон за подпомагане на земеделските производители (ЗПЗП). Ревизията засяга преди всичко въпросите на ценовата подкрепа и пазарните интервенции, които, въпреки че не са прилагани, са отменени. Въведена е възможността за отпускане на кредитни гаранции.

В известна степен ролята на интервенционна агенция през този период се изпълнява от управление „Държавен резерв и военновременни запаси”. Липсата на нормативна уредба, основана на ясни принципи за неговото функциониране, и като следствие на това спорадичните и непоследователни действия са разстройвали допълнително пазара. Непредвидимите действия са предизвикали колебания на цените на някои от

⁸ НСИ, Основни стойности показатели за икономическото развитие на България и Европейските страни, http://www.nsi.bg/EPDOCS/ECP_ESTATnowcast 2010).

основните хранителни продукти и оттук загуби по цялата маркетингова верига – на производители, търговци и преработватели. Освен това, неуместната секретност и липсата на публично обявени правила за работа създават корупционна среда. Въпреки че оттогава има напредък в посока на търговия чрез стоковите борси и по този начин към по-голяма прозрачност, нормативната база и практика на управление „Държавен резерв” се нуждаят от усъвършенстване в посока на следване на нормално пазарно поведение.

Селскостопанската подкрепа, реализирана чрез ДФ „Земеделие”, се осъществява предимно чрез използване на кредитни субсидии за закупуване торове, препарати и други вложения. Част от финансовия ресурс на фонда е използван за подпомагане на инвестициите в сектора, както и за лихвени субсидии.

Селскостопанската политика на България след 2000 г. е концентрирана върху подготовката за приложението на ОСП след вече очертаващото се приемане на страната в ЕС. Усилията бяха насочени главно към хармонизиране на законодателството и изграждането на необходимия институционален и административен капацитет. Това обхваща областите на ветеринарния и фитосанитарен контрол, създаването на система за идентификация на животните, подобряване на законовата основа и капацитета на ДФ „Земеделие” като бъдеща разплащателна агенция по фондовете на ОСП, налагане на санитарните и хигиенните изисквания в месо- и млекопреработката, създаване на кадастър на лозята и др. Процесът засегна и дейността на фонд „Земеделие”, като използваните от него инструменти и механизми за подкрепа бяха приведени в съответствие с тези в ЕС. Съществена част от селскостопанската политика на страната бе дейността по съставянето и приемането на НПРЗСР, който е основа за приложението на програма САПАРД. САПАРД е предназначена да подготви селскостопанския сектор за приложение на ОСП. Програмата включва мерки за подкрепа на модернизацията на земеделието и хранително-преработвателния сектор, както и за развитие на селските райони.

След 2000 г. селскостопанската политика на страната бе постепенно хармонизирана с тази на ЕС – ОСП. Приемането ни в ЕС, освен всичко друго, означава, че България ще може да участва в процеса на развитие на земеделската политика

на Съюза, като по този начин ще има възможност да изразява интересите на своите земеделски производители.

3. Изводи

За 20 години – между 1989 и 2010 г., българското земеделие измени пътя от системата на производство на държавния социализъм до селско стопанство, интегрирано в икономиката на ЕС и прилагащо ОСП. Машабът и значението на промените са изключителни и изискват анализ на постиженията и неудачите не само сами по себе си, но преди всичко от гледна точка на формирането на бъдещата секторна политика. В тази връзка може за се направят обобщения в няколко пункта:

- Между 1989 и 1997 г. дялът на селското стопанство в БВП нараства от 11,2% на 23,4%. Тази динамика е резултат не от позитивно развитие на сектора, а от дълбоката криза на индустрията и строителството;

- За същия период дялът на сектора в заетостта нараства от 17,8% на 23,7%. В значителна степен дребното земеделие се превръща в социален буфер, които е поел освободената работна сила от промишлеността;

- Основата на селскостопанската политика през периода е създаването на производство, основано на частна собственост върху земята и другите активи;

- Исторически наследената структура на собствеността върху земята и начина на възстановяването на правото на собственост предопределиха налагането на полюсна аграрна структура – от една страна - малко на брой едри стопанства и - от друга - многобройна група малки стопанства, произвеждащи предимно за собствена консумация;

- Секторната политика се характеризира с превалирането на краткосрочни цели, свързани с гарантирането на достъпа на населението до хранителни продукти чрез потискането на цените. Непоследователната и дори хаотична ценова и външнотърговска политика намали интереса към земеделието и задълбочи упадъка на производството;

- Въвеждането на системата на Валутен борд и напредващият приватизационен процес създадоха условия за макроикономическа стабилност,

което позволи провеждане на по-последователна секторна политика;

- Делът на селското стопанство в БДС за периода 1998-2010 г. намалява повече от три пъти - от 18,8% на 5,3%, а този на заетостта – в много по-малка степен – от 34,7% на 20,3%;

- Пълната либерализация на цените и стабилизацията на външнотърговския режим са подобрили условията за развитие на селското стопанство;

- Институционалното развитие, с цел създаване на предпоставки за приложение на ОСП и реализацията на САПАРД, са позволили постепенното интегриране на българското земеделие в това на ЕС;

- В условията на кризисни явления след 2008 г. земеделието се оказва стабилизиращ фактор за българската икономика.

Заклучение

За последните 20 години България изгради селскостопанско производство, основано на частна собственост върху земята и пазарни отношения, развиващо се след 2007 г. в рамките на ОСП на ЕС. Днес селскостопанската политика на страната е изправена пред ново предизвикателство – да реализира в по-висока степен земеделския потенциал на страната в интерес както на производителите, така и на потребителите. В условията на нарастващ натиск върху естествените ресурси това е възможно единствено чрез постигане на устойчива интензификация на производството, т.е. чрез производство на единица продукция с по-малко разходи. Това от своя страна изисква нови приоритети на земеделската политика, носещи дългосрочни резултати – в областта на образованието и обучението, структурната политика, подобренията на земята, изследванията и разпространението на знания, продуктово развитие, развитието на пазарите и др. Цели, чието постигане изисква както ефективно приложение на ОСП, така и целенасочена национална селскостопанска политика.

ЛИТЕРАТУРА

Иванов, Б., Р. Попов. 2010. Нови източници на заетост и развитие на селските райони.

Мишев, Пл., Н. Иванова. 2004. Влиянието

на Общата селскостопанска политика върху производството на земеделски продукти в България след присъединяването към ЕС. www.unwe.acad.bg/yearbook/2004/p.mishev_n.ivanova.pdf

Tongeren, F. 2008. Agricultural Policy Design and Implementation. OECD

МЗХ. 2000. Национален план за развитие на земеделието и селските райони.

МЗХ. 2008. Национален стратегически план за развитие на селските райони (2007-2013 г.).

МЗХ. Аграрен доклад, 1998-2010.

МЗХ. 2011. Преброяване на земеделските стопанства в Република България през 2010 г., предварителни резултати.

МЗХ. 2009. Програма за приоритетите в развитието на българското земеделие в периода 2009-2013 г.

МЗХ. 2007. Програма за развитие на селските райони (2007-2013 г.).

НСИ. Статистически годишник, С., 1995-2009.

НСИ. Статистически справочник, С., 2007-2010.

OECD. 1988. New Trends in Rural Policymaking, Paris.

OECD. 2002. Agricultural Policies in Transition Economies – Trends in policies and support. Paris, OECD.

Agricultural Development and Policy for the Period 1989-2010

R. POPOV

Institute of Agricultural Economics - Sofia

(Summary)

The article's aim is to analyze the processes in agriculture on the base of the overall economic country development and from the point of view of its place in the national economy and of the led sector policy as an important starting point for the future development priorities in this sphere. In this period, the share of agriculture, forestry, hunting and fishery in the GVA decreases up to 5,3%, keeping at the same time the high employment share – 20,3%.. Nevertheless, agriculture remains a significant national economy sector, especially having in view its contribution to the employment and the incomes in the crisis years. In addition, the economic activity in the sector is still basic for rural areas economy and has a crucial importance for the natural resources and natural environment preservation. At the beginning of the period – up to 1997, despite of the inconsistent sector policy, preconditions for agricultural production have been created, based on a private ownership of the land and other assets. Economic measures are characterized by short-term purposes prevailing, related to the guaranteed population access to food products through prices

suppression. The chaotic price and foreign-trade policy has decreased the interest to the agriculture and has deepened the production decline.

After 1997 the macroeconomic stabilization, the full price liberalization and the more consistent foreign-trade policy improved the agricultural development conditions. The institutional development and SAPARD implementation have allowed the gradual integration of

Bulgarian agriculture in the European one. In the crisis period after 2008, agriculture has become a stabilizing factor for Bulgarian economy. At the present stage, the agricultural policy of the country is in front of new challenge – to realize the agricultural potential to the benefit both of producers and consumers.

Key words: economic and agricultural development, agricultural policy

Статията е постъпила в редакцията на 7.II.2012 г.